

OSMANIEN VALTAKUNNAN LÄÄKETIEDE PAINOTTI TAUTIEN ENNALTA- EHKÄISYÄ, RUOKA- VALIOTA JA HYGIENIAA

Isorokkoistutus oli Osmani-imperiumissa käytössä vuosisatoja ennen Eurooppaa. Myös kehon puhtaudesta ja ympäristön siisteydestä osmanit pitivät uuden ajan alussa paremmin huolta.

Maailmanhistoria tuntee monia imperiumeja, jotka ovat hallinneet valtavia maa-alueita. Kovin pitkäikäisiä ne eivät ole olleet. On kuitenkin ollut kaksi poikkeusta, Rooman valtakunta, joka hallitsi Välimeren aluetta 800 vuotta ja turkmeeniheimo osmanien (osmanli) nykyisen Turkin luoteisosassa perustama ja vähitellen valtavan suureksi paisunut, sulttaanin johtama Osmanien valtakunta, joka kesti 600 vuotta: 1300-luvun alusta 1900-luvun alkuun saakka (Alaranta 2018, 9). Osmani-imperiumia on Euroopassa kutsuttu myös Ottomaanien valtakunnaksi.

Rooman valtakunnan aikana harjoitetusta lääketieteestä on kirjoitettu paljon, Osmanien valtakunnan lääketieteestä sen sijaan vähemmän. Monissa lääketieteen yleisesityksissä sitä ei mainita lainkaan (Ks. esim. Jackson 2011; Vuorinen 2010; Duffin 2000). Millaista lääketiede oli Osmanien valtakunnassa?

ENNALTAEHKÄISEVÄÄ LÄÄKETIEDETTÄ

Osmanien lääketieteessä toisiinsa kietoitui kolme lääkinnällistä traditiota, arabialais-islamilaista lääketieteestä välittynyt antiikin ajan kreikkalainen humoraalipatologia, islamilainen profeetan lääketiede ja perinteinen kansanparannus (Shefer-Mossensohn 2009, 22–29).

Humoraalipatologian mukaan ruumiinesteiden (keltainen sappi, musta sappi, lima ja vesi) tasapaino oli terveyden edellytys. Epätasapaino merkitsi sairautta. Nämä perusominaisuudet voitiin saada tasapainoon lääkkeillä, suonensisäillä ja ruokavaliolla. Humoraalipatologia oli ajan koululääketiedettä, jonka ohessa kansan keskuudessa terveyttä hoidettiin perinteisin kansanparannuksen keinoin.

Koululääketiede sai 1200-luvulla islamilaisessa maailmassa uskonnollisen kilpailijan, niin kutsutun Profeetan lääketieteen, jonka

Lääkkeitä määrääviä lääkäreitä pidettiin jopa alempiarvoisina kuin ruokavalioasiantuntijoita.

katsottiin edustavan profeetta **Muhammedilta** periytyvää lääketiedettä. Todellisuudessa ja ehkä uskonoppineiden tietämättä profeetan lääketieteen perustana oli ajan koululääketiede, ja uskonnollista perinnettä tulkittiin sen valossa (Hämeen-Anttila ja Nokso-Koivisto 2011, 247–249; Ebrahimnejad 2011, 181–182; Perho 1995).

Kaikkien näiden kolmen tradition vuoksi osmanien lääketiede oli hyvin monimutkainen rakenne, jossa kolme traditiota eivät vain kilpailleet hegemoniasta keskenään vaan myös jakoivat tietoja ja taitoja toisilleen (Shefer-Mossensohn 2009, 181–182).

Osmanien lääketieteen painopiste oli ehkäisevässä lääketieteessä, siis sairauksia ennalta ehkäisevissä toimissa, vaikka samaan aikaan käytettiin myös erilaisia hoitoja sairastuneille ja myös sairaaloita rakennettiin (Shefer-Mossensohn 2009, 22).

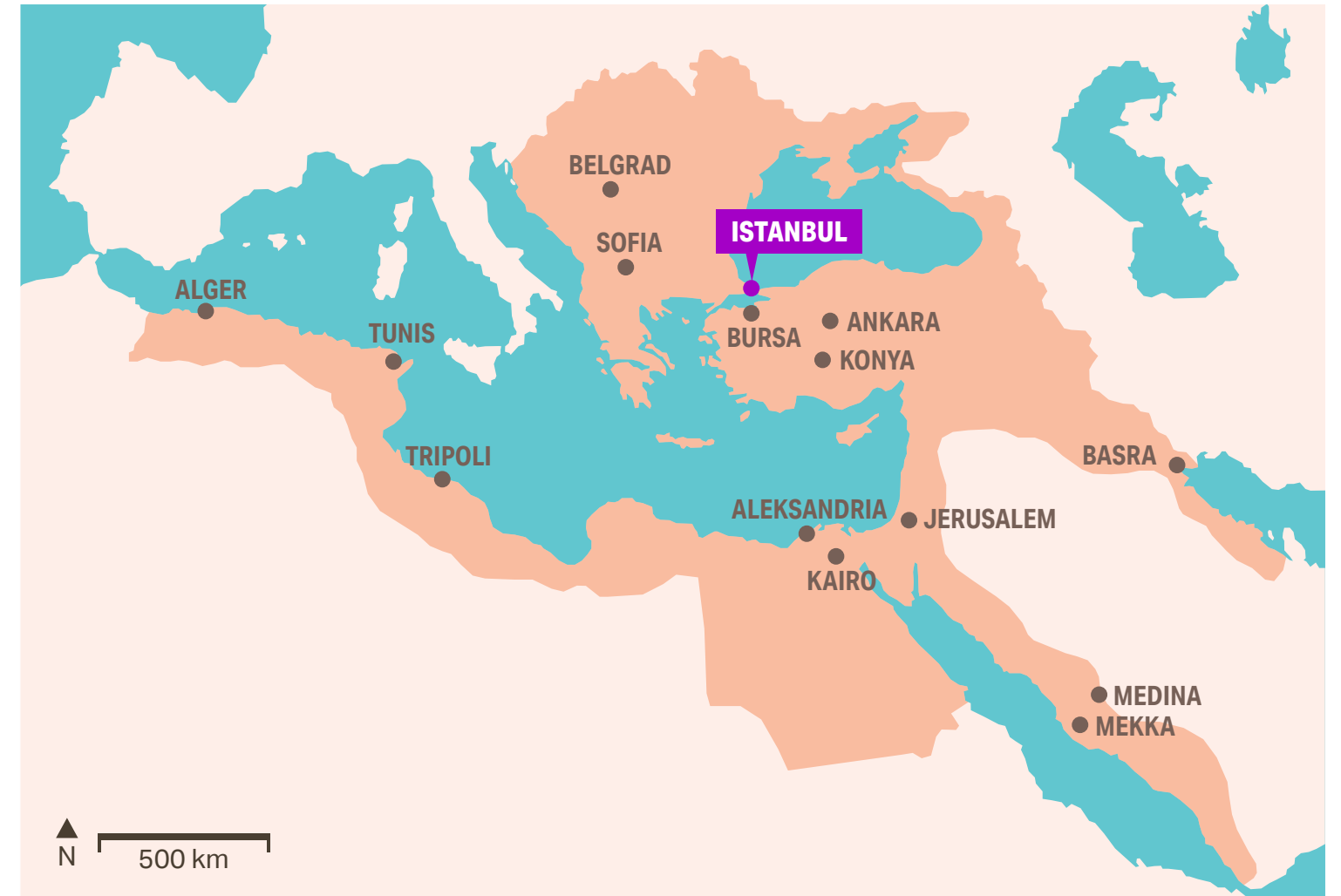
Osmanien lääketiede nojasi huomattavassa määrin sitä edeltävän aikakauden arabialais-islamilaiseen lääketieteeseen. Viime aikoihin asti sitä ei ole pidettykään autonomisena traditiona vaan vain arabialais-islamilaisten lääketieteen haarana. Uudempi

tutkimus kuitenkin korostaa osmanien lääketieteen eroja ja ainutlaatuisia piirteitä. Ennenkin lääketieteellisten tekstien kieleksi nousi arabian ohella turkin kieli. Toiseksi: vaikka osmanit perivätkin sairaalat aikaisemmilta arabialais-islamilaistiltoilta yhteiskunnilta, osmanien terveysjärjestelmään kuulunut sairaalalaitos kehittyi aikaisemmasta poiketen byrokraattiseksi ja hierarkiseksi instituutioksi (Shefer-Mossensohn 2009, 181–185).

OMENA PÄIVÄSSÄ PITÄÄ LÄÄKÄRIN LOITOLLA

Arabialais-islamilaistiltoissa lääketieteessä dietetiikka (ruokavalio-oppi) oli ollut tärkeällä sijalla. Ruokavaliota säätelevän dietetiikan tarkoitus oli ennaltaehkäisevästi – humoraalipatologian opin mukaisesti – pyrkiä varmistamaan ruumiinnesteiden tasapainotila (Hämeen-Anttila ja Nokso-Koivisto 2011, 225).

Osmanienkin lääketieteessä humoralismi oli ennen kaikkea ehkäisevä järjestelmä. Tarkka ruokavalio suojeli ruumista ja sielua, ja ruoka ja juomat olivat paras vakuutus tautteja vastaan. Lääkkeitä määrääviä lääkäreitä pidettiin jopa alempiarvoisina kuin ruoka-

Osmanien valtakunta suurimmillaan (1683–99).

valioasiantuntijoita. Tasapainoisen ruokavaliota katsottiin pitävän ihmisen terveenä ja taudit loitolla.

Se oli kokonaan eri asia, pystyivätkö osmanit noudattamaan humoraalilääketieteilijöiden ruokavalio-ohjeita. Esimerkiksi lihan katsottiin kuuluvan osaksi päivittäistä tasapainoista ruokavaliota. Lihan ja liharuokien merkityksestä keskusteltiin ahkerasti osmanien lääketieteellisissä tutkielmissa ja ruokavaliokirjoituksissa. Pää-

kaupunki Istanbulissa 1600-luvun alussa vierailleen englantilaisen **George Sandysin** mukaan tavalliset istanbulilaiset eivät kuitenkaan syöneet kovin suuria määriä lihaa ja jos söivät, se oli yleensä lampaanlihaa. Väestö ruokki itsensä tavallisesti syömällä kalaa, riisiä ja munia. Ne, joilla ei ollut varaa näihin elintarvikkeisiin, söivät hedelmiä, juureksia ja erilaisia kasveja, ja kaikkein köyhimmät papuja ja vihanneksia (Sandys 1670, 51). Erilaiset liharuoat päi-

Osmanien valtakunnan väestö erosi huomattavasti uudenajan Euroopan hygieniasta piittaamattomasta väestöstä.

vittäisinä aterioina näyttävät kuuluneen ainoastaan eliitin ruokavalioon ja olivat sosiaalisen ja taloudellisen statuksen merkki (Shefer-Mossensohn 2009, 33–34).

HYGIENIA JA VESIHOITO

Osmanien valtakunnassa vierailleet länsimaalaiset matkailijat ihmettelivät säännöllisesti osmanien kehon puhtautta ja ympäristön siisteyttä. 1500-luvulla Istanbulissa vierailleen ranskalaisen kasvi- ja luonnon-tutkija **Pierre Belonin** mukaan ottomaanit olivat maailman puhtain kansa. Hän oli erityisen ihastunut tapaan, jolla vauvat ja lapset pidettiin puhtaina eivätkä lapset olleet yhtä haisevia kuin Euroopassa (Ks. matkailijoiden kuvauksista And 1994, 242, 250–251).

Ihmiset jättivät kenkensä ulos, kun he astuivat sisään taloihinsa tai kävivät moskeijassa. Koiria ja kissoja, joita pidettiin likaisina, ei päästetty sisään yksityiskoteihin.

Länsimaalaiset ihastelivat myös osmanien sääntillistä tapaa puhdistaa itsensä seksuaalisen kanssakäymisen tai tarpeiden tekemisen jälkeen (Shefer-Mossensohn 2009, 77–78, 191).

Vastakohtana Euroopassa elettiin samaan aikaan – uuden ajan ensi vuosisatoina – likaista aikaa, jolloin pesulla ei enemmälti käyty eikä elinympäristöstäkään pidetty huolta.

Osmanit olivat ahkeria kylpylöissä kävijöitä. Eurooppalaisten matkailijoiden havaintojen mukaan osmanit kävivät kylpylässä jopa kolme tai neljä kertaa viikossa.

Turkkilainen kylpylä hammam oli antiikin Rooman kylpylöiden perillinen, joka siirtyi osmaneille arabeilta, jotka olivat omaksuneet sen vallattuaan Bysantin itäiset maakunnat 600-luvulla. Huolimatta monista eroista – täydellisen alastomuuden ja miesten ja naisten yhteiskylvyn puuttuminen – käynti turkkilaisessa hammamissa oli (ja on yhä) huomattavassa määrin samanlaista (esim. lämpövaihtelut ja hieronta) kuin oli käynti sen roomalaisessa esikuvassa (Heikura 2003a, 24; Heikura 2003b, 1590; Grotzfeldt 1970; Klinghardt 1927).

Osmanit uskoivat, että kylpeminen oli hyväksi terveydelle. Hammamilla oli suuri merkitys muslimien yhteisössä – sekä terveille että sairaille. Kylpylöiden lämmön ja kuuman höyryn katsottiin olevan hyväksi erilaisten sai-

Turkkilainen kylpylä. Thomas Allomin kaiverrus 1800-luvulta.

rauksien, kuten reuman hoidossa. Raskaana olevat naiset hakeutuivat kylpylöihin synnyttämään saadakseen nopean ja ongelmattoman synnytyksen. Naiset kävivät myös kylpylöissä paitsi hoitaakseen terveyttään myös ylläpitääkseen kauneuttaan, sillä fyysinen ulkonäkö oli tärkeää osmanien yhteiskunnassa. Profeetan lääketieteen yhden tradition mukaan kuume johtui helvetistä tulevasta höy-

rystä ja se voitiin sammuttaa (kylpylöiden) vedellä (Shefer-Mossensohn 2009, 83).

Koululääketieteen edustajat, humoraalipatologit, keskustelivat myös kirjoituksissaan kylpylöiden eduista sairauksien hoidossa. Kuivuuden oireista kärsivien ihmisten ruumiinnesteiden tasapaino voitiin palauttaa kylpylöissä. Esimerkiksi hulluudesta tai mielenvikaisuudesta kärsivien tavallinen

KUVAN LÄHDE: ISTOCKPHOTO

Osmanien lääketieteessä uskottiin, että kahvi auttoi muun muassa päänsärkyyn ja vatsavaivoihin.

hoitokeino oli kylpeminen, koska sairauden katsottiin johtuvan äärimmäisestä kuivuudesta kehossa. Kylpemisen ja kosteuden katsottiin palauttavan kehon ruumiin nesteiden tasapainon ja sitä kautta johtavan parantumiseen (Shefer-Mossensohn 2009, 83).

Kylpylät olivat tavallisesti osa osmanien sairaaloita, sekä puhtauden ylläpitämiseksi että potilaiden hoitamiseksi. Kuumat vesilähteet olivat myös suosittuja käyntikohteita. Niiden vesien katsottiin olevan hyväksi sekä ruumiin että mielen terveydelle. Erityisesti

Bursan lähteet olivat kuuluisia terveellistä vesistään. Yhden Bursan lähteen, Cekirge Sultanin, veden katsottiin olevan erityisen hyvää hoitoa iho-ongelmista kärsiville. Monien leprasairaiden uskottiin myös parantuneen ihmeenomaisesti kylvyillä Bursan lähteillä (Shefer-Mossensohn 2009, 84–85).

KAHVIA, OOPIMUMIA JA MUSIIKKITERAPIAA

Osmanien lääketieteessä kahvin uskottiin helpottavan päänsärkyä ja vatsavaivoissa ja

auttavan ruoansulatuksessa. Sitä juotiin hyvin vahvana, mustana ja erittäin kuumana. Sen lämpötilaa kuitenkin säädeltiin lääketieteellisissä tarpeissa. Ranskalaisen matkailijan **Jean de Thevenotin** mukaan kuuma kahvi puhdisti pään myrkyllisistä höyryistä ja esti päänsärkyä. Kylmä kahvi sen sijaan vaikutti kehoon puhdistavasti (Thevenot, Travells 1,33; Sandys, Relation, 51–52; Shefer-Mossensohn 2009, 87).

Oopiumin (afyun) käyttö lääkkeenä näyttää olleen yleistä osmanien keskuudessa. Topkapi-palatsissa sitä käytettiin ulostuslääkkeenä ja hoitona monissa muissakin vaivoissa. Lukuisat lääketieteelliset kirjoitukset viittaavat oopiumin käyttöön kivunlievityksessä. Sitä annettiin vatsakivuissa, hammassärkyissä ja pitkässä listassa muitakin vaivoja. Eri suuruisina annoksina sitä pidettiin sopivana lääkkeenä sekä aikuisille että lapsille. Lapsille sitä annettiin korvatulehduksissa suoraan korvaan tippoina yhdessä lämpimän maidon kanssa.

Tavallisimmin oopiumia nautittiin syömällä se pillereinä tai jonkin nesteen mukana. Oopiumia suositeltiin lääkkeeksi myös joihinkin silmävaivoihin (Shefer-Mossensohn

2009, 39–40). Ranskalaisen matkailijan Jean de Thevenotin mukaan oopiumia annettiin myös merisairausten iskiessä merimatalla (Thevenot, Travells 1, 114).

Vaikka oopiumia käytettiin lääkkeenä erilaisten vaivojen hoidossa, sen riippuvuutta aiheuttavat ja terveyttä rappeuttavat vaikutukset myös tunnettiin. Oopiumia oli kaikkialla helposti saatavana ja se oli yksi tärkeimmistä kauppavarain Anatolian kaupunkien välisessä kaupassa (Shefer-Mossensohn 2009, 40).

Mielenterveyttä ja sen ongelmia oli hoidettu arabialais-islamilaissä lääketieteen traditiossa vanhastaan ruumiillisina epätasapainotiloina. Musiikilla uskottiin olevan suuri merkitys parannettaessa tunteiden takia epätasapainoon joutunutta elimistöä. Musiikkia soitettiin joissakin sairaaloissa jopa päivittäin (Hämeen-Anttila ja Nokso-Koivisto 2011, 229).

Musiikin uskottiin olevan yleensäkin hyväksi ihmisen hyvinvoinnille mutta sitä käytettiin myös konkreettisena hoitokeinona mielen-terveyden ongelmassa. Osmaniturkkilaiset jatkoivat arabialais-islamilaista musiikki-

Musiikilla uskottiin olevan suuri merkitys parannettaessa tunteiden takia epätasapainoon joutunutta elimistöä.

Turkin sulttaanit ottivat mielellään vastaan toimeliaita, mutta Euroopassa hyljeksittyjä juutalaisia.

terapian traditiota mutta yhdistivät siihen myös elementtejä omasta musiikkiperinteestään ja bysanttilaisesta musiikkihoitotraditiosta. Osmanipotilaille tarjottu musiikki oli instrumentaalimusiikkia mutta myös yksin- ja kuorolaulua käytettiin.

Musiikin käytöstä on tietoja ainakin **Edirnen Beyasid II:n** sairaaloissa, **Mehmed II:n** sairaalassa ja sulttaanin Topkapi-palatsin sairaalassa Istanbulissa. Musiikkiterapia ei näytä olleen kuitenkaan Osmanien valtakunnassa laaja-alaisessa käytössä. Lääketieteen valtavirta suosi muita hoitomuotoja: ruokavaliota, liikuntaa, kylpyjä, lääkkeitä ja jos tarpeen, kirurgiaa (Shefer-Mossensohn 2009, 72, 76).

ISOROKKONOKULAATIO

Virustauteihin kuuluva isorokko oli uuden ajan alkuvuosisatoina iso tappaja Euroopassa. Hoitokeinoa siihen ei tunnettu.

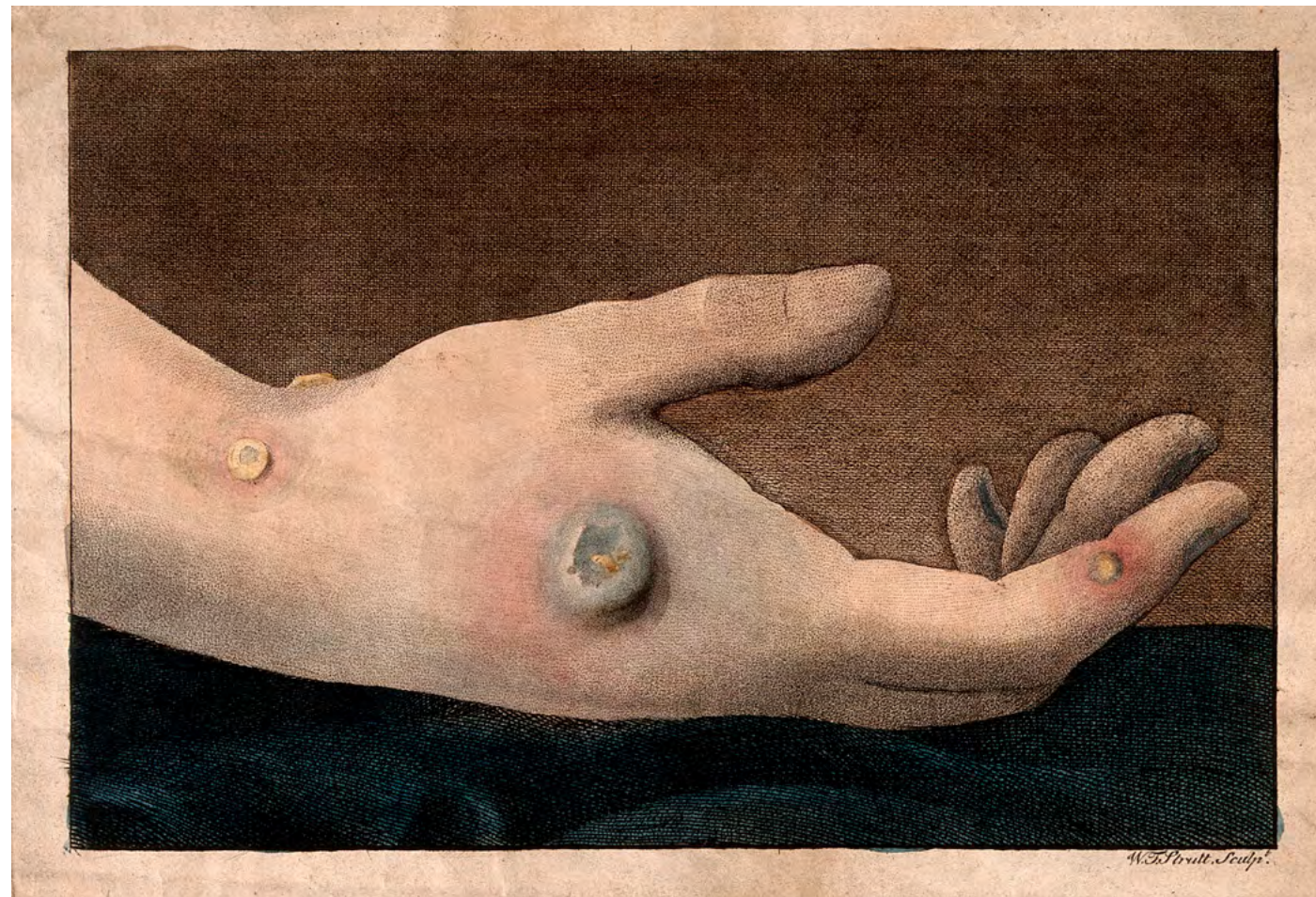
Toisin oli kuitenkin Osmanien valtakunnassa. Siellä isorokkoinokulaatiota (isorokkon istuttaminen), joka antoi elinikäisen immuniteetin tautia vastaan, harjoitettiin

vuosisatoja ennen kuin tietoisuus siitä tuli Eurooppaan 1700-luvulla.

Inokulaatio oli nykymuotoisten rokotusten edeltäjä. Siinä isorokkoon sairastuneen märkärakkulasta siirrettiin nestettä tai limaa terveen henkilön ihoon tehtyyn haavaan. Vaikka toisinaan inokulaatiopotilaat sairastuivat vakavasti tai jopa kuolivat, yleensä oireet jäivät vähäisiksi – vain muutamiksi märkärakkuloiksi – ja potilaat saivat hyvän immuniteetin isorokkoa vastaan.

Isorokkon istuttaminen näyttää olleen tunnettu käytäntö Turkin alueen lisäksi myös Arabiassa, Pohjois-Afrikassa, Persiassa, Intiassa ja Kiinassa. Englantiin tiedon siitä ja sen tehosta toi vasta vuonna 1721 Istanbulista palannut suurlähettilään vaimo lady **Mary Wortley Montagu** (1689–1762), joka itse oli sairastanut isorokon ja saanut siitä rokonarvet kasvoihinsa. Myös hänen veljensä oli kuollut isorokkoon (McNeill 2004, 237, 240–241).

Osmanien valtakunnan alueilla isorokkon istutuksen suorittivat tavallisesti kansanparannuksen piirissä toimivat vanhemmat naiset. Inokulaatio suoritettiin syksyllä ja

Isorokon aiheuttamia märkärakkuloita. W. T. Struttin (1777–1850) etsaus.

oli osa poikien aikuistumisriittejä muslimiperheissä. Tehtiinkö isorokkoistutus myös tytöille, ei käy lähteistä ilmi (Shefer-Mossensohn 2009, 58).

Englannissa **Edward Jenner** (1749–1823) kehitti vuonna 1798 inokulaatiota paremman menetelmän, jossa potilaalle istutettiin lehmänrokko, joka antaa myös immuniteetin isorokkoa vastaan. Menetelmän etu oli se, että lehmänrokko ei ollut ihmisille vaarallinen tauti (McNeill 2004, 239).

OSMANIEN SAIRAALAT

Osmaneilla oli useita vaihtoehtoja saada hoitoa sairastuttuaan. He saattoivat mennä yksityisvastaanotolle, tavata hoitajan jossakin torilla tai kutsua lääkärin käymään kotonaan. Neljäs hoitovaihtoehto oli sairaala.

Sairaalat olivat marginaalinen ilmiö osmanien yhteiskunnassa. Sairaaloissa toteutettava hoito perustui humoraalipatologiaan ja sen kanssa kilpailivat kansanparannus ja Profeetan lääketiede. Osmanien lääketiede

KUVAN LÄHDE: ISTOCKPHOTO

Topkapi-palatsi.

painotti ennen kaikkea ennaltaehkäiseviä toimia, ei niinkään jo sairastuneiden hoitoja.

Osmanien sulttaanit perustivat useita sairaaloita Istanbuliin, joista kaksi sijaitsi sulttaanien Topkapi-palatsissa. Lisäksi Bursassa, Edirnessä, Mekassa ja Tunisissa oli sairaalat (ks. sairaalaluettelo: Shefer-Mossensohn 2009, 198). Erona aikaisempiin arabialais-islamilaisiin sairaaloihin oli osmanien sairaaloiden byrokratisoituminen ja hierarkkisuus. Lääkärit ja muut henkilökunta nauttivat eri tasoista palkoista.

Yleiset sisätautilääkärit saivat parempaa palkkaa kuin silmälääkärit ja kirurgit. Pääkaupunki Istanbulin sairaalat katsottiin paremmiksi kuin maakuntien sairaalat ja lääkärien ylennykset tapahtuivat aina maakunnista Istanbuliin.

Potilaiden henkilökohtainen hygienia oli tärkeää sairaaloissa. Potilaat kylvetettiin, vaatteet ja vuodevaatteet pestiin ja vaihdettiin säännöllisesti. Sairaaloissa oli myös siivoojia, jotka pitivät yllä niiden siisteyttä ja keräsivät roskaa (Shefer-Mossensohn 2009, 83–84).

JUUTALAISIA LÄÄKÄREITÄ MUUTTI EUROOPASTA

Tunnettua on, että Euroopasta muutti 1400-luvulla ja 1500-luvulla vainottuja ja piinattuja juutalaisia suvaitsevaan Osmanien valtakuntaan sankoin joukoin. Sefardijuutalaisia saapui Espanjasta varsinkin vuoden 1492 karkotuksen seurauksena kymmeniä tuhansia, ja Portugalista vuonna 1497 sefardijuutalaisiin kuuluvia marraaneja (marranos). Myös Italiasta tuli vuosina 1510–1511 juutalaisia Osmanien valtakuntaan.

Vuoden 1477 väestönlaskennasta käy ilmi, että Istanbulissa asui jo tällöin 1647 juutalaista perhettä. Iberian niemimaalta tulleet juutalaiset asutettiin Salonicaan, Valonaan, Patrasiin, Edirneen, Bursaan ja moneen muuhunkin kaupunkiin ympäri Osmanien valtakuntaa.

Turkin sulttaanit ottivat mielellään vastaan toimeliaita, mutta Euroopassa hyljeksittyjä juutalaisia. Juutalaiset kunnostautuivat erityisesti pankkiireina ja veronvuokraajina ja nousivat 1500-luvun jälkipuoliskolla hallitsevaan asemaan kaukokaupassa (Inalcik 2002, 5, 7 ja 9).

Osmanien valtakunta oli pluralistinen yhteiskunta, liioittelematta aikansa sivistysvaltio, jossa muslimit, (eri suuntauksia edustavat) kristityt ja juutalaiset elivät rauhanomaisissa väleissä keskenään. Aikakauden juutalaisille Osmanien valtakunta oli varsinainen ”taivas”, jossa heidän ihmisoikeuksiaan suojeltiin ja johon juutalaiset vastasi-

vat olemalla turkkilaisia patriootteja (Baron 1983, 120–121).

Talouden ohella oli myös toinen ala, jossa juutalaiset olivat erityisen toimeliaita. Se oli lääkärin ammatti. Juutalaisten lääkärien määristä on jonkin verran tietoja. **Salo Wittmayer Baronin** mukaan juutalaista taustaa olevien lääkärien osuus sulttaanin Topkapi-palatsin lääkäreissä nousi 1500-luvun alkupuolella voimakkaasti. Vuonna 1536 juutalaisia oli viisi yhteensä 25 palatsin lääkäristä ja vuonna 1548 14 kaikkiaan kolmestakymmenestä lääkäristä (Baron 1983, 74–77). 1500-luvun lopulla juutalaisten osuus yhä kasvoi ja heitä oli kaikkiaan 41 lääkäriä 62:sta eli 66 prosenttia.

Vaikka juutalaisten lääkärien roolista koko Osmanien yhteiskunnassa ei tämän perusteella voida sanoa mitään varmaa, heidän osuutensa kasvu sulttaanin palatsissa näyttää kuitenkin viestivän juutalaisten lääkärien kasvavasta hyväksynnästä ja ammatillisesta arvostuksesta laajemminkin. Tämä arvostus säilyi ja vahvistui myöhempinä vuosisatoina (Murphey 2002, 65).

Juutalaiset maahanmuuttajat jakoivat usein lääkärintaitonsa myös perillisilleen. Näin syntyivät lääkäridynastiat. 1500-luvulla tällaisia merkittäviä lääkäriperheitä olivat **Ben Yahuan** perhe Salonicassa ja **Hamonit** Istanbulissa (Murphey 2002, 64).

Myöhemmiltä vuosisadoilta juutalaisista lääkäreistä, jotka loivat uraa Osmanien

valtakunnassa, voidaan nostaa esiin Metzissä syntynyt **Tobias Cohn** (1652–1729) ja Portugalista kotoisin ollut **Daniel de Fonseca** (1672–1740) (Murphey 2002, 69).

PITKÄIKÄISYYDEN SYYT?

Osmanien lääketiede painotti sairauksia ehkäiseviä toimia sekä jatkuvaa terveydestä huolehtimista ja ylläpitoa. Osmanien puhtauden ohella eurooppalaiset matkailijat hämmästelivät myös asukkaiden pitkäikäisyyttä.

Ranskalaisen matkailijan, Jean de Thevenotin mukaan osmaneja siunattiin pitkällä iällä, koska he eivät kärsineet samoista sairauksista kuin kristityt. Syynä tähän oli se, että osmanit olivat pedanttisia henkilökohtaisen puhtaudenta suhteen, kylpivät säännöllisesti, söivät kohtuullisesti ja joivat alkoholiakin kohtuudella (Thevenot 1687, 1, 37).

Thevenotin antama kuvaus on varmasti yksinkertaistettu ja ruusuinen. Terveyttä edistävät ehkäisevät toimenpiteet eivät aina toimineet ja osmaniturkkilaiset kärsivät myös eri sairauksista. Osmanien valtakunnan väestö erosi kuitenkin huomattavasti uuden ajan Euroopan hygieniasta piittaamattomasta väestöstä.

—
Pekka T. Heikura on filosofian lisensiaatti ja tietokirjailija.

KIRJALLISUUS

- Alaranta, T. (2019). Turkin historia. Atatürkista Erdoganiin. Gaudeamus. Helsinki.
- And, M. (1994). Istanbul in the 16th Century. The City, the Palace, Daily Life. Akbank. Istanbul.
- Baron, S. W. (1983). A Social and Religious History of the Jews. 2nd ed. Vol. 18: The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia, India and China. Columbia University Press. New York.
- Duffin, J. (2000). History of Medicine. A Scandalously Short Introduction. MacMillan. Lontoo.
- Ebrahimnejad, H. (2011). Medicine in Islam and Islamic Medicine. Kirjassa Jackson, M. (toim.) The Oxford Handbook of History of Medicine, 169–189. Oxford University Press. Oxford.
- Grotzfeld, H. (1970). Das Bad im arabisch-islamischen Mittelalter. Eine kulturgeschichtliche Studie. Wiesbaden.
- Heikura, P. T. (2003a). Rooman kylpylöiden nousu ja tuho. Tieteessä tapahtuu 3, 18–26.
- Heikura, P. T. (2003b). Roomalaiset hoitivat kylpylöissä terveyttään. Suomen lääkärilehti 13, 1589–1590.
- Hitti, P. K. (1991). History of the Arabs. Tenth Edition, 14 reprint. Honk Kong.
- Hourani, A. (2005). A History of the Arab Peoples with Afterword by Ruthven, A. Faber and Faber. Lontoo.
- Hämeen-Anttila, J. (2014). Trippi ihmemaahan. Huumeiden kulttuurihistoria. Otava. Helsinki.
- Hämeen-Anttila, J. ja Nokso-Koivisto, I. (2011). Kalifien kirjastossa, arabialais-islamilaisten tieteen historia. Avain. Helsinki.
- Ihsanoglu, E. (2004). Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire: Western Influence, Local Institutions, and the Transfer of Knowledge. Ashgate. Farnham.
- Inalcik, H. (2002). Foundation of Ottoman-Jewish Cooperation. Kirjassa Levy, A. (toim.) Jews, Turks, Ottomans. A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century, 3–14. Syracuse University Press. Syracuse.
- Inalcik, H. (1973). The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600 (käännös Itzkowitz, N. ja Imber, C). Weidenfeld and Nicolson. Lontoo.
- Jackson, M. (toim.) (2011). The Oxford Handbook of the History of Medicine. Oxford University Press. Oxford.
- Karlen, A. (2000). Mikrobit ja ihminen. Suomentanut Suominen, M. Terra Cognita. Helsinki.
- Klinghardt, K. (1927). Türkische Bäder. Stuttgart.
- Lääketieteen termit. 6. painos. Duodecim. Helsinki.
- McNeill, W. H. (2004). Kansat ja kulkutaudit. Alkuperäisteos Plagues and Peoples 1976. Suomentaneet Karasjärvi, T. ja Kokkonen, O. Vastapaino. Tampere.
- Murphey, R. (2002). Jewish Contributions to the Ottoman Medicine, 1450–1800. Kirjassa Levy, A. (toim.) Jews, Turks, Ottomans. A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century, 61–74. Syracuse University Press. Syracuse.
- Murphey, R. (1992). "Ottoman Medicine and Transculturalism from the 16th Century," Bulletin of the History of Medicine 66, 376–403.
- Perho, I. (1995). The Prophet's Medicine: A Creation of the Muslim Traditionalist Scholars. Finnish Oriental Society. Helsinki.
- Sandys, George (1670). A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610 Containing a Description of the Turkish Empire... 6th Ed. Lontoo.
- Shefer-Mossensohn, M. (2009). Ottoman Medicine. Healing and Medical Institutions, 1500–1700. Suny Press. Albany.
- Thevenot, Jean (1687). The Trawells of Monsieur de Thevenot into the Levant. Lontoo.
- Ullmann, M. (1978). Islamic Medicine. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Vuori, H. (1979). Lääketieteen historia – sosiaali-lääketieteellinen näkökulma. Gummerus. Jyväskylä.
- Vuorinen, H. S. (2010). Taudit, parantajat ja parannettavat. Vastapaino. Tampere.